

Оксана СЛІПУШКО, д-р філол. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0002-7401-7492

e-mail: oksana-slipushko@ukr.net

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ДО ДЖЕРЕЛ СВІТОГЛЯДУ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Вступ. *Стаття присвячена вивченню світогляду Тараса Шевченка, зокрема джерел, які впливали на його формування. Акцентується, що особливості світобачення Т. Шевченка відповідають загальній системі кордоцентризму як важливої характеристики української національної ментальності. Центром шевченківського світобачення є особистість, серце котрої бачиться джерелом думок, емоцій і вчинків. Наголошено на основних джерелах світогляду Шевченка, зокрема усній народній творчості, літературних традиціях України та Європи, культурних і філософських тенденціях того часу. Проаналізовано вплив на художні та світоглядні засади Кобзаря популярних естетичних і філософських концепцій.*

Методи. *У статті використано загальнонауковий метод дослідження (синтез і узагальнення), а також інтердисциплінарний підхід, філологічний та історико-літературний методи дослідження.*

Результати. *Світоглядні засади Тараса Шевченка сформувалися на основі різних джерел, зокрема українського менталітету, автентичної української та європейської традиції мистецтва, літератури, філософії, естетики тощо. Поет був людиною високо освіченою, лектура якого не визначалася конкретними чіткими канонами чи напрямками, будучи багатогранною і різноманітною. На основі цих джерел формувалося авторське уявлення про світ та відбувалося його відтворення у творчості крізь призму художнього мислення. Загалом світогляд Тараса Шевченка укладається в систему українського кордоцентризму з акцентуванням уваги на значущості людської особистості та серця як втілення її внутрішнього світу.*

У статті наголошується, що антропоцентрична за характером і спрямуванням світоглядна система Тараса Шевченка базується на тезі про усвідомлення феномену України як екзистенційного стану особистісного і національного буття, коли індивідуальна доля і воля тісно поєднуються з відповідними національними категоріями.

Висновки. *Світогляд Тараса Шевченка як письменника і художника сформувався на основі українських та загальноєвропейських мисленнєвих традицій. Кобзар не був суспільно-політичним мислителем, а митцем і письменником, репрезентуючи засади свого світогляду крізь призму образів і символів. Притаманний йому історіософічний антропоцентризм представлений у формі художнього мислення. Шевченко не виступав послідовним прихильником жодної суспільної системи чи напрямку, оскільки сформував і відобразив у власній творчості оригінальну світоглядну концепцію. Останню визначаємо як шевченківську концепцію національного й особистісного буття. Ця шевченківська світоглядна система окреслює авторське бачення і розуміння законів персонального і національного буття. Також шевченківський світогляд генетично пов'язаний із давніми і сучасними традиціями на теренах Русі-України, перегукується і співзвучний із популярними європейськими суспільно-культурно-філософськими вченнями. Вважаємо його суто шевченківським світоглядом – національним за своїм змістом та оригінальним за спрямуванням.*

Ключові слова: *українська література, Тарас Шевченко, світогляд, інтерпретації, система поглядів, кордоцентризм, ідея, щоденник, творчість.*

Вступ

Світогляд Тараса Шевченка є феноменом широким і багатогранним, сформованим на основі як загального українського світовідчуття і менталітету, так і комплексу тих різноманітних творів і праць, які читав митець. Загалом його лектура – різноманітна, не визначена певними чіткими канонами чи напрямками. Це лектура митця, котрий у процесі творчості пізнавав світ і давав його художні інтерпретації. Власне, світогляд Тараса Шевченка укладається в систему кордоцентризму, що є вагомою рисою української ментальності, коли у центрі світоглядної системи перебуває особистість, а її серце бачиться як джерело думок, емоцій і вчинків.

Методи

У статті використано загальнонауковий метод дослідження (синтез і узагальнення), а також інтердисциплінарний підхід, філологічний та історико-літературний методи дослідження.

Результати

Книжники Києворуської держави, зокрема митрополит Іларіон, Клим Смолятич, Кирило Турівський, розвиваючи традицію символіко-алегоричного тлумачення Святого Письма, ґрунтувалися на філософії кордоцентризму. Ця філософська система укорінилася в українську ментальність і була розвинена пізнішими мислителями епохи Бароко. Григорій Сковорода називав серце людини безоднею, джерелом людських бажань і думок. У такому ж напрямку мислили Микола Костомаров і Пантелеймон Куліш. Світогляд Тараса Шевченка синтезував риси попередніх мисленнєвих систем, але не наслідував їх, а лише засвідчив глибинні внутрішні зв'язки.

Говорячи про джерела Шевченкового світогляду загалом, передусім слід виділити саму людину, її життя. Як правомірно наголошує С. Смаль-Стоцький: "В Шевченка була своя мудрість, черпана з живого джерела народної мудрості, диктована щирою любов'ю до великої руїни, звернена на те, щоб добути «добра святого, волі, братерства братнього» для українського народу, для України" [....]. Другим важливим джерелом була для поета і мислителя усна народна творчість, фольклор, які він осмислював завжди і послідовно з власних позицій. Іван Франко писав, що народний світогляд, словесність Шевченко «закрашував сильною його індивідуальністю»" (Смаль-Стоцький, 1934, с. 30). Третім джерелом була для Кобзаря Біблія. На таких засадничих джерелах формувалася його власна світоглядна система. Шевченко у своїх поглядах на життя і суспільство був оригінальним і неповторним, витворивши власну – шевченківську – світоглядну концепцію.

Участь у Кирило-Мефодіївському братстві, спілкування з його членами спонукало Шевченка осмислювати суспільні концепції та філософські погляди Шеллінга, Фіхте, Гегеля, Канта. Під їхнім впливом активізувалися філософсько-культурні студії в Україні, а їх послідовники репрезентували ряд ґрунтовних праць, основаних на філософії природи Шеллінга. Серед них і перший ректор Київського університету Святого Володимира Михайло Максимович, з яким тісно спілкувався

Тарас Шевченко. Не менш значним був вплив Миколи Костомарова на світогляд Кобзаря, світоглядові засади котрого сформувалися ще в стінах Харківського університету переважно під впливом лекцій і друкованих праць Йогана Вольфганга Кронеберга. Сентенції філософа стосовно значення поезії, слова у житті як окремої особи, так і цілої нації, проявленні народного духу в поезії, історії та мистецтві простежуються у художньо-літературній спадщині Тараса Григоровича. Професори-шеллінгіанці Київського університету тісно спілкувалися з братчиками. Серед них особливо прикметною є постать Петра Авсенєва, який забезпечував їх книгами і проводив бесіди на філософсько-релігійну тематику.

Після арешту й десяти років солдатчини в Оренбурзі, на початку липня 1857 р. письменник чекав свого звільнення. Тоді йому до рук потрапила "Естетика" польського філософа, публіциста, громадського і політичного діяча Кароля Лібеля, яку спеціально передав митцю колишній рядовий того ж батальйону Северин Пшевлоцький. Не маючи іншої літератури для прочитання на той момент, Шевченко мусив задовольнитися студіюванням "Естетики", зазначивши у своєму щоденнику: "Чтиво, правда, не зовсім на мій смак, та що ж його робити: на безриб'ї і рак риба". Це було виправлене й розширене видання праці філософа (два томи в трьох книгах) "Естетика, або Наука про прекрасне", яке вийшло у Могилеві 1854 р. і згодом було знайдене в особистій бібліотеці Шевченка.

Відзначимо, що попередньо поет був знайомий із працями філософа, зокрема з його трактатом "Орлеанська діва. Епізод з історії Франції", виданим у Познані 1847 р. Це знайомство відбулося на засланні завдяки одному з його друзів – політичних в'язнів. Шевченкові імпонувала любов Лібеля до Батьківщини, яка у творі втілилася в образі революціонерки Жанни д'Арк, також його погляди на жорстокість французької революції, адже її описи відповідали кривавим подіям Гайдамаччини, Коліївщини, про які з великим болем і осудом писав Тарас Григорович. Навіть екзистенційні думки філософа стосовно сенсу людського життя перегукуються з Шевченковими рядками:

*Минають дні, минають ночі,
Минає літо, шелестить
Пожовкле листя, гаснуть очі,
Заснули думи, серце спить,
І все заснуло, і не знаю,
Чи я живу, чи доживаю,
Чи так по світу волочусь,
Бо вже не плачу й не сміюсь*

(Шевченко, 2003, т. 1, с. 749).

Власне, й доля самого Лібелята багато в чому була схожа з Кобзаревою: походження з простої родини, нелегкий шлях до науки і визнання, участь у національно-визвольній боротьбі, арешт. Усі ці факти були відомі Шевченку і стали підґрунтям для певного сприйняття "Естетики", викладених у ній позицій автора стосовно митця, мистецтва, категорій прекрасного.

Сучасні шевченкознавці, зокрема автори "Шевченківського словника", вважають, що митець критично поставився до ідеалістичної філософії Лібелята, адже його погляди суперечили уявленням Шевченка про мистецтво. З іншого боку, Лібелът наголошував на тому, що прекрасне невіддільне від матерії – від природи, адже воно в ній існує. Іван Фізер у своїй статті, присвяченій дослідженню філософії Шевченка, акцентував на відсутності усталеної оцінки поглядів Тараса Григоровича стосовно праці філософа, адже у щоденнику присутні як позитивні, так і негативні відгуки, що вказувало на сформованість Шевченкових естетико-філософських поглядів на момент прочитання "Естетики". Зокрема, на те, що він не був прихильником містицизму, наполягав на взаємообумовленості та взаємозалежності матерії і духу як складових буття, незаперечно вірив у Творця всього сущого, у божественне призначення і особливий дар чуття кожного митця, його взаємозв'язок із природою.

Такі погляди Шевченка загалом багато в чому збігалися з поглядами Лібелята, який так само заперечував містицизм і пропагував зв'язок митця з природою, його особливе чуття "космосу", відзначав, що "усюди дух без матерії, ані матерія без

духу не існує", "усяка духовність потребує матерії, щоб у ній оприявнити своє буття і життя". Ці слова стали лейтмотивом праці філософа, вони звучали також в "Орлеанській діві", їх собі відзначив і Шевченко. У щоденникових записах письменник докладно коментує розділи "Естетики", погоджуючись із багатьма висловами автора, але міркування стосовно вищості митця над природою викликали у нього сумніви. Тарас Григорович пише, що митець вільний по своїй суті, але не може відступити від природи, адже тоді стане "боговідступником, моральною потворою". Природа є для митця моделлю, вічним зразком для творчого переосмислення, його натхнення. Не зважаючи на певні розбіжності у поглядах із філософом, Шевченко зазначив, що після десяти років заслання, солдатчини і казарми, "випадковий співрозмовник Лібельт – мій найчарівніший співрозмовник".

Отримавши звістку про звільнення, Шевченко на певний час припинив читання праці, але згодом обговорював її з Феліксом Фіалковським і Францом Куліхом, відстоюючи цінність поглядів філософа перед ними. Останні щоденникові записи стосуються роздумів Шевченка над поглядами Лібельта щодо уяви, творчої фантазії митця, які сповнюють зміст твору безкінечним духом, змушують його світитися своєю нескінченністю.

Згадки про "Естетику" містяться й у повісті "Художник", де Тарас Григорович, розмірковуючи над особливостями геніальних митців, називає їх, згідно з Лібельтом, "вогненними душами". Він пише: "Любов – це животворний вогонь у душі людини. І все, створене людиною під впливом цього божественного почуття, позначене печаттю життя й поезії. Усе це прекрасно, та тільки от що. Ці, як називає їх Лібельт, вогненні душі напрочуд нерозбірливі в справі любові". У своїй праці філософ виділив розділ "Вогненні душі", в якому зробив спробу дослідити природу людської геніальності й акцентував увагу на особливих рисах геніїв, відвівши визначальну роль у їх формуванні предметній фантазії, або, як він відзначив, "фантазії власного безсилля". Цією ідеєю перейнявся Шевченко. Він, як і Лібельт, неодноразово писав про трагізм долі усіх геніїв. У їх іпостасі митці поставали янголами, слугами Божими, яким немає місця на землі.

Безперечно, праці Лібелта, певною мірою випадково, посіли особливе місце у Шевченковому житті, отримавши багато позитивних відгуків. Натомість поет свої враження від їх прочитання завершив словами про те, що для більшості пересічних людей ця теорія прекрасного є пустими балачками, справжнє мистецтво та історії мистецтв переживуть "цілі легіони Лібелтів". Такі критичні зауваги були в душі того ж філософа.

Таких дискусій щодо філософських систем конкретних мислителів у Шевченка більше немає. Він формував власне світоглядну систему, давши авторське прочитання й осмислення низки світоглядних питань. Зокрема, митець ставив питання: "Нащо нас мати привела, нащо живем?", тобто проблему буття людини у світі. Тут він розвиває на українському ґрунті традиції Аристотеля й Фоми Аквінського, обираючи шлях земної місії служіння народу і нації. Шевченкова інтерпретація тези "Поки живе надія в хаті" споріднена з тезою Фоми Аквінського про те, що "віра родить надію, а надія любов". Кобзар послідовно пов'язував свою долю з долею рідного народу – "а з торбини виглядає доля...". Для нього воля особиста й національна – головна цінність, по суті це єдине ціле. Для Шевченка "немає гірше, як в неволі про волю згадувать". Він наголошує на цінності волі національної, що починається від особистої свободи людини:

*В своїй хаті – своя правда
І сила, і воля!*

(Шевченко, 2003, т. 1, с. 749).

Тут Шевченко близький до Йогана Гете, який писав: "Ніхто не є більшим невільником, як той, що вважає себе вільним, а таким не є!"

Спостерігаючи розбрат між українцями, постійну боротьбу їхніх провідників, зокрема гетьманів за владу, Шевченко пише:

*Добро найкраще на світі:
То братолюб'є!*

(Шевченко, 2003, т. 2, с. 254).

Тут український мислитель перегукується з Фомою Аквінським, для якого "життя – це найстрашніша боротьба між добром і злом". А у Шевченка:

*Чудно людям,
Бо люди не знають,
Чому добре умирає,
Злеє оживає...*

(Шевченко, 2003, т. 2, с. 34).

Грецький мислитель Геракліт писав, що у світі немає нічого сталого, все змінюється, все минає. Так само дивиться на плинність життя і світу Тарас Шевченко:

*Все йде, все минає – і краю немає...
Куди ж воно ділось? Відкіля взялось?
І дурень, і мудрий нічого не знає.
Живе... умирає...*

(Шевченко, 2003, т. 1, с. 450).

Популярний у часи Шевченка Гете наголошував, що головна вимога до генія – не слава, а любов до правди. Так само мислить і Шевченко, вважаючи:

За правду статъ, за правду згинуть...

(Шевченко, 2003, т. 2, с. 262).

Для нього правда являє собою визначальну категорію людського і національного буття, за яку варто змагатися і боротися. Слава для Шевченка – це не соціальне визнання, а чесноти національні та християнські.

Свого часу Пантелеймон Куліш писав, що філософія Шевченка – це селянська філософія, взята з Євангелія, але пропущена через свідомість народу та особисто самого автора. Шевченко тісно поєднує її з любов'ю як Господньою благодаттю і християнським прощенням. Д. Бучинський правомірно наголошує: "Любов і прощення – це етика християнського навчання, це етика народу, це етика Шевченка-філософа" (Бучинський, 1962, с. 182).

Тарас Шевченко твердо стоїть на тому, що

*Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля!*

(Шевченко, 2003, т. 1, с. 343).

Для українського мислителя козацькі ідеали стали втіленням і символом тих вершин, на які піднявся дух українського народу – вершин волі та прагнень до державної незалежності. Як пише С. Смаль-Стоцький, це "зміст і смисл історії, це смисл життя українського, взагалі це етичні підвалини його існування, його буття, це та правда, яку козак повинен завести в Україні, це синтез української думки, це філософія України" (Смаль-Стоцький, 1934, с. 47).

Антропоцентрична за своїм характером світоглядна система Шевченка ґрунтується на усвідомленні феномену України як екзистенційного стану буття, коли індивідуальна доля і воля тісно поєднані з національними. Тому, як пише В. Горський, образ України, яким "вимальовується він у поетичному доробкові Шевченка, утворив на емоційному, чуттєвому рівні те підґрунтя, що зумовлювало і в його час, і в подальшому спрямування й інтелектуальних теоретичних зусиль у галузі розробки філософії української ідеї" (Горський, 1996, с. 164). Сам Шевченко мислив себе пророком, прагнучи витворити образ нової України. Бачений ним суспільний порядок ґрунтується на традиціях гетьмансько-козацького минулого, ідеях Кирило-Мефодіївського братства. Нове суспільство в уяві митця характеризується національною єдністю, монолітністю, для нього нація як "рідна хата". І все це є на своїй землі:

*У чужому краю
Не шукайте, не питайте
Того, що немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі.
В своїй хаті своя й правда,
І сила, і воля.*

(Шевченко, 2003, т. 1, с. 349).

Дискусія і висновки

Шевченко не був суспільно-політичним митцем. Його погляди виражені в образах і символах. Історіософічний антропоцентризм поета явлений у формі художнього мислення. Він не наслідував і не розвивав жодну суспільну систему чи напрямок. Натомість Кобзар витворив власну світоглядну концепцію, яку цілком правомірно можна назвати шевченківською концепцією національного й особистісного буття. Ця шевченківська світоглядна система чітко визначає закони особистого і національного буття у баченні та розумінні мислителя. Водночас, шевченківський світогляд генетично пов'язаний із давніми і сучасними традиціями на теренах Русі-України, він перегукується і співзвучний із популярними європейськими філософськими вченнями. Це суто шевченківський світогляд – національний за своїм змістом та оригінальний, авторський за спрямуванням.

Список використаних джерел

- Бучинський, Д. (1962). *Християнсько-філософська думка Тараса Г. Шевченка*. Мадрид-Лондон: б. в.
- Горський, В. (1996). *Історія української філософії. Курс лекцій*. Наукова думка.
- Єфремов, С. (1925). *Шевченко та його доба. Збірник*. Київ: б. в.
- Пеленський, Є. (1942). *Шевченко класик*. Краків: б. в.
- Смаль-Стоцький, С. (1934). *Шевченко – інтерпретації*. Варшава: б. в.
- Чижевський, Д. (1992). *Нариси філософії на Україні*. Орії.
- Шевченко, Т. (2003). *Зібрання творів: У 6 т. Т. 1*. Наукова думка.
- Шевченко, Т. (2003). *Зібрання творів: У 6 т. Т. 2*. Наукова думка.

References

- Buchynskyj, D. (1962). *Christian-philosophical thought of Taras G. Shevchenko*.
- Gorskyj, V. (1996). *History of Ukrainian philosophy. Lecture course*. Naukova dumka.
- Jefremov, S. (1925). *Shevchenko and his time. Collection*.
- Pelenskyj, Je. (1942). *Shevchenko classic*.
- Smal-Stotskyj, S. (1934). *Shevchenko – interpretations*.
- Chyzhevskyj, D. (1992). *Essays on philosophy in Ukraine*. Orii.
- Shevchenko, T. (2003). *Collection of works: in 6 vol. Vol. 1*. Naukova dumka.
- Shevchenko, T. (2003). *Collection of works: in 6 vol. Vol. 2*. Naukova dumka.

Отримано редакцією збірника / Received: 24.04.25

Прорецензовано / Revised: 29.05.25

Схвалено до друку / Accepted: 03.11.25

ABOUT SOURCES OF TARAS' SHEVCHENKO'S OUTLOOK

Introduction. *In this article the outlook of Taras Shevchenko is investigated, partly sources that influence its formation. It is underlined that specific of Shevchenko's outlook is corresponds to the general system of cordotsentryzm as important feature of the Ukrainian national mentality. In the center of Shevchenko's outlook is a personal heart. Is a source of ideas, emotions, activity. The overview of the general sources of Shevchenko's outlook is presented. Partly, folklore, Ukrainian and European literary traditions, cultural and philisophical tendencies of that time. It is analysed the influence of the popular austhetics and philososophical trendiness on the artistic and outlook views of Kobzar.*

Methods. *In the article general scintific method (syntesis and conclusion), inter discipline approach, phylological and historical methods of investigation.*

Results. *Outlook of Taras Shevchenko was formed in the basic of the different sources, partly Ukrainian mentality, authentical Ukrainian and European traditions of the art, literature, philosophy, austhetic and so on. The poet was a highly educated person. His lecture was not determined by concrete canons or directions. It was different and various. The author imagination about the world and its representation in the creativity was made in the basic of these sources. In general Taras Shevchenko's outlook is corresponds to the system of the Ukrainian cordotsentryzm that underlines the importance of personality and a heart as embodiment of inner world.*

In the article is underlined that outlook of Taras Shevchenko is anthropocentric and basing on the idea about perception of Ukrainian phenomenon as existential personal and national status of existence, when individual freedom is closely connected with national categories.

Conclusions. *The outlook of Taras Shevchenko as writer and painter were formed on the basis of Ukrainian and general European thinking traditions. Kobzar was not a social and political thinker, but artist and writer. He represented his outlook through images and symbols. His hystorical and phylosophical anthropocentrism is represented in the form of artictic thinking. Taras Shevchenko was not a follower of the concrete social system or direction. He formed and represented in his creativity original outlook conception. In our opininon it is Shevchenko's conception of the national and personal being. This Shevchenko's outlook system determines the author vision and understanding of personal and national laws of being. Shevchenko's outlook as genetically connected with ancient and modern traditions in Rus-Ukraine. It is corresponds with popular European*

social, cultural, philosophical teaching. In our opinion its Shevchenko's outlook with national contents and original direction.

Keywords: *Ukrainian literature, Taras Shevchenko, outlook, interpretations, system of the outlook, kordotscentryzm, idea, diary, creativity.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.